DOKUMENTUM

MARX „TÉZISEK FEUERBACHRÓL" TIZENEGYEDIK TÉTELÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSAI

KÖZLI PRÁGER MIKLÓS

1. . . . a filozófusok *eddig* csak magyarázgatták a világot: fontosabb, hogy megváltoztassuk.
   = Marx és Engels Válogatott művei. 1. köt. Bp. 1905. 56. 1. (Szabó Ervin fordítása.)

2. A filozófusok a világot csak különféleképpen értelmezték, pedig az a fontos, hogy megváltoztassuk.
   = Czóbel—Pogány: Marx halálának 25. évfordulója. (A Munka Szemléje 1908. 8. sz.)

3. A philosophusok csak különbözőképpen magyarázták a világot, de arról van szó, hogy megváltoztassuk.
   = Mössmer Pál: A német tudományos szocializmus. Bp. 1908. 298. l.

4. A bölcsészek a világot csak különbözőképpen magyarázták, *most* itt a sor megváltoztatni azt.
   = Vörös Újság 1918. dec. 7.

5. A filozófusok csak különbözőképpen értelmezték a világot, *most* azonban arról van szó, hogy megváltoztassuk azt.
   = Proletár 1919. febr. 1.

6. A bölcselők különbözőképpen magyarázgatták a világot s *most* a világ megváltoztatásán a sor.
   = Vörös Újság (Moszkva) 1921. okt. 8.

7. A filozófusok csak különbözőképpen értelmezték a világot, ám a feladat abban áll, hogy megváltoztassuk azt.
   = Engels: Ludwig Feuerbach és a német klasszikus filozófia lezárulása. Ford. Káldor György. Wien 1922.

8. A bölcselők a világot csak különbözőképpen magyarázták, de a dolog azon múlik, hogy megváltoztassuk azt.
   = Szocializmus 1923. 8. sz. 374. l.

9. A filozófusok csak különbözőképpen magyarázták a világot, pedig arról van szó, hogy a világot megváltoztassuk.
   = Lukács György: Lenin. Wien 1924. 73. l. (Gábor Andor fordítása.)

10. A filozófusok csak különbözőképpen értelmezték a világot, *ám* a feladat abban áll, hogy *megváltoztassák*.
    = Plechanov: A marxizmus tudományos alapproblémái. Bp. 1933. 92. l.

11. A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték, *de* arról van szó, hogy megváltoztassuk.
= Kun Béla: Marx. Moszkva 1933. 7. l.

12. A filozófusok a világot csak különbözőképpen magyarázták, *de most* arról van szó, hogy a világot megváltoztassuk.
= Engels: L. Feuerbach és a német klasszikus filozófia alkonya. Bp. 1945. Szikra, 80. l.
= Marx: Válogatott művek 1. köt. 435. l. Bp. 1948. Szikra

13. A filozófusok csak különbözőképpen értelmezték a világot, *holott* a feladat: megváltoztatni.
= Plechanov: A marxizmus alapvető kérdései. Bp. 1947. Népszava, 130. l. (Justus Pál fordítása.)

14. A filozófusok a világot csak különbözőképpen magyarázták, *de* a feladat az, hogy megváltoztassuk.
= Marx—Engels: Válogatott művek. 2. köt. 401. l. Bp. 1949. Szikra
= Marx—Engels: Német ideológia. Bp. 1952. Szikra, 152. l.

15. A filozófusok a világot csak különbözőképpen magyarázták, a feladat az, hogy megváltoztassuk.
= Marx Károlyról. Bp. 1950. Szikra, a 32. l. után következő képmellékleten.

16. A filozófusok a világot csak különbözőképpen magyarázzák; *de* a feladat az, hogy megváltoztassuk.
= Feuerbach: Válogatott filozófiai művei. Bp. 1951. Akadémiai Kiadó, XLVI. l. (a 14. sz. kiadvány idézeteként közölték, mégsem azonos vele).

17. A filozófusok *eddig* csak magyarázták különbözőképpen a világot, *de* a feladat az, hogy azt megváltoztassuk.
= Földrajzi Közlemények 1953. 1—2. sz. 16. l. (Jegyzet: A szövegben két szó a hangsúly kedvéért fel van cserélve.)

18. A filozófusok a világot csak különbözőképpen *magyarázhatják*, *de* a feladat az, hogy megváltoztassuk.
= Magyar Nemzet 1956. márc. 16. 5. l.

19. A filozófusok különbözőképpen magyarázták a világot — a feladat *azonban* a világ megváltoztatása.
= Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Évkönyve 1958. Bp. 1959. 37. l. (Farkas Sándor: Marx Károly tanításainak elterjedése . . .)

20. A filozófusok csak különbözőképpen értelmezték a világot, arról volna szó, hogy a világot megváltoztassuk.
= Felsőoktatási Szemle 1960, febr. 111. l. (Háy László beszéde Marx szobrának leleplezésekor.)

21. A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; (+) a feladat az, hogy megváltoztassuk.
(+ Engelsnél: de a)
= Marx—Engels Művei 3. köt, 10. l. Bp. 1960. Kossuth

22. A filozófusok *már régóta magyarázgatják* a világ jelenségeit; *már ideje*, hogy *megváltoztassák* a világot . . .

= Theun de Vries: Európa tavasza. Bp. 1960. Gondolat, 781. l. (F. Solti Erzsébet fordítása.)

23. A filozófusok *idáig* különbözőképpen magyarázták a világot, a feladat *azonban* megváltoztatni a világot.
= Vas István: Nehéz szerelem. Bp. 1964. Szépirod. 190. l.

24. A *filozófiának nem* az a feladata, hogy megmagyarázza a világot, *hanem*, hogy megváltoztassa azt.
= Népszabadság 1964. márc. 14. (Patkó Imre: Londoni séta Marx nyomában.)

25. A filozófusoknak nemcsak magyarázniuk kell a világot, *hanem* meg is kell változtatniuk.
= Csongrád Megyei Hírlap 1965. máj. 13. (Patkó Imre: Park a domboldalon.)

26. A filozófusok *eddig* csak különbözőképpen tolmácsolták a világot, *holott* a lényeg az, hogy megváltoztassuk.
= Cikkek a nemzetközi sajtóból 1965. 86. sz. 38. l. (Encounter 1965. okt. Louis J. Halle: Marx vallási drámája. Hantos Éva fordítása.)

27. A filozófusok különbözőképpen magyarázták a világot, *pedig* a világot meg kell változtatni.
= Cikkek a nemzetközi sajtóból 1966. 21. sz. 37. l. (Rinascità 1966. febr. 19. Vittorio Strada: Írók és könyvek a Szovjetunióban. Murányi Beatrix fordítása.)

28. A filozófusok *eddig* csak magyarázták a világot, a mi feladatunk, hogy megváltoztassuk.
= Földesi Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapja. Bp. 1967. Kossuth, 64. l.

29. A filozófusok csak különbözőképpen ábrázolták a világot, *de* arról van szó, hogy meg kell azt változtatni.
= Cikkek a nemzetközi sajtóból 1968. 78. sz. 17. l. (Der Spiegel 1968. szept. 12—16. A filozófusok világkongresszusa. Péter Zsuzsa fordítása.)

30. A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztattassék.
= Valóság 1970. 2. sz. 88. l. (Sándor Pál: Fordítás-ferdítés.)

31. A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték, *de* a feladat az, hogy megváltoztassuk.
= Lukács György: Lenin. Bp. 1970. Magvető, 47. l. (Bence György fordítása.)

32. . . . a filozófia feladata nem a világ megértése, hanem a megváltoztatása.
= Élet és Irodalom 1971. dec. 11. (Komlós Aladár: Szemere Samu köszöntése.)

33. A filozófusok a világot csak különbözőképp magyarázták, *de* a feladat az, hogy *megváltoztassák*.
= Élet és Irodalom 1972. jan. 8. (Az előbbi idézet helyreigazítása.)

Egyéb, szabad fordítások:

Nemcsak az a fontos, hogy a világot megmagyarázzuk, hanem az, hogy megváltoztassuk!
= Szocializmus 1933. márc 79. l.
Nem elég a világot magyarázni, arra kell törekednünk, hogy megváltoztassuk.
= Marosán György: Az úton végig kell menni. Bp. 1972. Magvető, 266. l.

*

A múlt év tavaszán volt e tézisek keletkezésének 130. és egyúttal eddig ismert első magyar fordítása megjelenésének 70. évfordulója. Mindkettő önként kínálkozó alkalom a megemlékezésre és a talán egyedülálló, nem kevesebb, mint 33 változatban megtalált magyar szöveg közlésére, valamint e tétel pályafutásának rövid áttekintésére.

Bevezetőnkben három kérdésre kívánunk rávilágítani:

1. a tézisek megírásának és késői megjelenéseinek körülményeire;
2. magyar fordításaiban a 11. tétel elkülönülésére és jelmondattá válására;
3. a fordításoknak az eredeti szövegtől való eltérésére.

Mint Engels „Ludwig Feuerbach és a német klasszikus filozófia felbomlása" c. munkájának „előzetes megjegyzései"-ből ismeretes, e tételeket Marx későbbi feldolgozás céljára hevenyében „semmiképpen sem nyomtatásra szánva, az új világnézet zseniális csírái"-ként vetette papírra és „ad Feuerbach" volt az eredeti címe.

Az 1845 tavaszán írottakat Engels több mint négy évtized múltán tette közzé, saját szerkesztői megjegyzéseivel kiegészítve. Engels ekkor már „A tőke" II. kötetének kiadása után, a III. kötetet rendezve sajtó alá nyilván megszokta Marx szövegének lépten-nyomon való kényszerű kiegészítését. Hasonlóan kellett eljárnia a Feuerbach tézisek szövegével is. A 11. tételbe ugyan, csak egyetlen, mint látni fogjuk nem jelentőségnélküli kötőszót szúrt közbe. Fő munkáikban már mindketten kidolgozták és sikeresen alkalmazták a materialista világnézet alapelveit, Engels az addig megtett útra visszatekintve közlendőnek vélte Marx első, vázlatos és nyilvánosságra nem szánt jegyzeteit. Az is általában ismert, hogy több mint négy évtizeden át csak az általa közölt kiegészített szövegről tudott a világ, míg az eredeti, betű szerint és hasonmásban közölt szöveg csak 1926-ban, megírása után 81 évvel látott napvilágot (Marx—Engels Archív I. kötetében, a facsimile 226. l. szöveg 230.).

Ezúttal természetesen csak a címben megjelölt utolsó tétellel foglalkozhatunk. A magyar fordítások nagy száma talán önmagában is elegendő bizonyíték hazai széles körű elterjedésére és e voltaképpen vázlatosan megírt, szigorúan tudományos tétel népszerű jelmondattá válására.

Mi az oka e tétel népszerűségének? Az egyik bizonyára rövidsége és e réven könnyen megjegyezhető volta. Míg a teljes 11 tételt nyelvünkre először, a bécsi emigrációs éveit élő Káldor György ültette át, addigra már a 11. tételnek hat különböző, önmagában álló fordítása jelent meg. Az előző 10 tétel manapság is jobbára a szakemberek, főleg filozófusok érdeklődésének elő-

terében áll; a többitől elkülönített 11. tételt gyakran idézik és igen népszerűvé vált. A 11. tétel két, pontos vesszővel elválasztott gondolatát Engels a „de" (aber) szócskával kötötte össze, és frappánsan ható, váratlan csattanóval végződő ellentétként került szembe egymással. Ez utóbbi tényt látszik igazolni a magyar fordításokban, a marxi érintetlen szöveg közlése után is makacsul megmaradó „de" (ám, azonban, hanem, holott, pedig stb. változatban), még az először 1950-ben, eléggé mellékesen, az eredeti kézirat hasonmásának képe alatti megjegyzés formájában közölt magyar fordítás megjelenése után is, csaknem napjainkig.

A 11. tétel önállósulása, a többi tételtől való elkülönülése, továbbá cselekvésre ösztönző mozgósító ereje is megkönnyítette elterjedését. De miért volt szükség e rövid szöveg új meg új formába öltöztetésére? Fordítóik nem ismerték a korábbiakat vagy nem tartották kielégítőnek? Bizonyára ez is, az is előfordulhatott. A fordításváltozatok között akad jelentéktelen, sőt csupán szórendi eltérés is (ez utóbbit ugyan a hozzáfűzött jegyzet szerint tudatosan tették 17. sz. 1953). Van kihagyott, nem fordított szó — „csak", de vannak az eredetiben meg nem lévő betoldások, kiegészítések is és az igeragozás jelen idejű, egyszer szenvedő alakú lesz. Nem tudjuk miért toldotta be mindjárt az első fordításba az „eddig" szót Szabó Ervin 1905-ben és később a költő és hivatásos műfordító az „idáig"-ot (23. sz. 1964) vagy a „már régóta" mellé miért került oda a sürgető „már ideje" (22. sz. 1960). Ez utóbbi kettős betoldás valószínűsíti azt, hogy a némettől eltérő nyelvekben a miénkhez hasonló folyamat játszódhat le, mert Marx brüsszeli napjairól (e tételek megírásának idejéről) szóló szépirodalmi alkotásban fordul elő és nincs okunk rá, hogy a fordítás hűségében kételkedjünk. A forradalmi évekből származó fordításokban még érthetőnek vagy menthetőnek tűnik a közbe iktatott „most" (4., 5., 6. sz. 1918—1921), de már jóval feltűnőbb ugyanez a sokkal későbbiekben (12., 13. sz. 1945—1948). Koruk felfogásáról is vallanak velük fordítóik, de ne feledkezzünk meg róla, hogy ez utóbbi fordítója vagy szerkesztője Rudas László és Czóbel Ernő, Marx és Engels műveinek kiváló ismerői, tudósai; Szabó Ervinnel együtt a maga korában ki tett többet náluk tanaik elterjedéséért hazánkban?

A helyesen fordított múlt idejű „magyarázták, értelmezték, tolmácsolták, ábrázolták" helyébe egyszer a „magyarázgatták" lép, néhányszor jelen idejűekké válnak, első ízben a nagy gazdasági válság feszültséggel teli napjaiban (9. sz. 1933), majd véletlenül (?) egyik akadémiai filozófiai kiadványban, később a még kevesebbet jelentő „magyarázhatják" (18. sz. 1956) és „magyarázgatják" (22. sz. 1960), végül magyarázniuk kell (25. sz. 1965).

Közleményünknek nem célja a gyakran olykor jogosan kárhoztatott filológiai elmélkedés vagy szőrszálhasogatás, igyekszünk is elkerülni, amennyire csak lehetséges (bár szerintünk a szöveget alaposan ismerni, sőt elemezni is kell), ezért mentségünkre még rá kell világítanunk, hogyan erőtlenedik el az „es kommt darauf an" — szótári jelentése szerint: „arról van szó", „az a fontos", bizonytalankodó, feltételes „arról volna szó" jelentésűvé.

A világ megváltoztatásának feladatát a filozófusok, sőt tudományuk a filozófia hatáskörébe utaló fordítások száma sem elhanyagolható (10. sz. 1933. 22. sz. 1960., az említett holland író munkájának fordításában, 28. sz. 1967. 31. sz. 1971. 32. sz. 1972). Egyik fordító maga is filozófus, a másik ünnepi beszédet mondó, szót elvető filológus-irodalomtörténész. De hiszen ugyanerről egyik folyóiratunk hasábjain (Valóság, 1970/2. és 4. sz.) szerencsére rö-

vid, nem éppen épületes vita robbant ki és ekkor született meg az egyetlen szenvedő igeragozásban álló fordítás is.

Végül nem a sors iróniája-e, hogy e 11. tételt, amelyet zseniális elgondolója papiroson sokszorosítva sem akart látni, egy évszázadnál hosszabb idő múlva új síremlékén márványba vésték, szobrán ércbe-öntve olvasható és további iróniaként az új síremlékről írt riportban a sebtében dolgozó újságíró kétszer is alaposan félreérti a közismert mondást (24. 25. sz. 1964. 1965).

Ismételten hangsúlyozzuk, nem filológiai dolgozat megírása volt a célunk, sem a fordítás-ferdítés vagy a változatok gyönyörködtetnek szólásmondás érvényességének igazolása, de véletlennek sem tarthatjuk a majd hét évtizeden át meg-megismétlődő eltérő, olykor félreérthető fordítások egyikét-másikát; megtehetnénk, ha nem ismernénk Engels tételét: „a gondolkodás feladata ... hogy minden látszólagos véletlenségen keresztül kimutassa belső törvényszerűségét". (Anti-Dühring. Bp. 1950. 25. l.)*

* Az eltéréseket dőlt betűkkel jelöltük, a „de" megmaradását csak az 1926 óta megjelentekben.